

Буйсаннехь цхьалха

Нохчийн зударшна лерина

Буйса...!аьржа, таь!на тийна буйса.

Цхьалла...!Порасиз, синтем байна цхьалла.

Ма цхьаьнайог!у шуьшиъ! Вовшехкъаста ца луш, блешерийн дохалла ши йиша хилла схьайог!у. Сатассалц вовшийн маракъуьйлуш, ойланийн къайленаш юьйцуш. Амма яц шуьшиннан вовшашца я марзо я безам. Цаваьллачу денна д!акхоехьу дахаран мур бу. Буйса яьлла д!аяхча а ца юьту цхьалло – бл!аьргаш хьаббой, юхаерзайо.

Г!айг!а! Буйсанан а, цхьаллин а къаьхьачу ойланийн стом. Дийнахь серлоно цхьажимма йожуьйтуш, яржайо хьо, амма буйсана цхьалло, лаг !овдий, т!егу!йо.

Тховса х!ара !аьржа буйса шен г!айг!анца, лаьхьа санна, хьаьрчина Айманех. Дахарехь, мел лехарх, ирс ца карийна цунна. Безамах дог дага а ца кхии, ур-атталла, к!езиг суй а ца кхийти, юха т!аьхьа, йоккхачу ц!арах марсаяла. Ткъа цуьнан дог мел экаме дара! Бакъболчу безамна кийчча, цуьнан дуьхьа зовкхе дага а, турпал ницкъ гайта а. Амма и

турпал ницкъ цхъаненна а ца ийши, я и длагайта цуънан а ца дийзи.

Баккхий нах тле а тийсина, дас-нанас даг тлера а яккхина, хлокху маре длаели. Дог безаман ийисарехъ хиллехъара, Айманис шен ирсехъа луъра къовсур дара. Амма оццул болчу кегийрхошна юкъахъ йоълан шена тлехъ блаьрг соцуш цхъа а къонах ца велира. Ма-лаъара цунна, цхъана дийнахъ шен деган мерзах хъакхабеллачу безаман ховхачу тломо цхъа клада илли дижо а, оцу иллин мерзачу мукъамца сирлачу ойланца кханенга ондда гулч яккха а.

Гулч-м яккхи. Нуьцкъах. Безам глоттур бу бохург-м хъехочохъ а ца хилира. Дукха хан а ялале, ша хлокху керта ялоран бахъанаш хиъначул тлаъхъа, чов хилла дог гуттаренна а дала дижира. Таккха а ца къевси шен ирсехъа. Кхолламна къера хилар а дацара иза. Блаьрзе я горасиз хилар а дацара. Дуьххьалда, беккъа шен лаамашца, шен дуьхъа яха цалаар дара. Юъхъанца, шех цхъа йоккха дегайовхо а йина лаш долчу, ден-ненан дуьхъа шехахъ собар карийра.

Шен цхъа орам боцуш, цхъаннех дозуш доцуш адам хуьлуш ца хуьлу. И мел сонта адам делахъ а, юкъараллин цхъана гурашкахъ латта дезаш хуьлу. Бакъду, шен-шен хъекъале хъаьжжина лардо хлора а адамо и дозанаш. Ткъа Айманина дас-нанас длагайтина дахаран коьрта декхарш – цленчу дог-ойланца, оздангаллица, доьналлица чекхъялар – кхочушдина цо.

«Къаьхъачун чам ца хиъча, мерзачун чам ца къастало», – олура. Ткъа Айманина мерзачун чам ца хаалуш, къаьхъаниг совбаьлла, кийрахъ стим хилла.

«Цхъа ирхо йоцуш, нийсо а ца хуьлу», – олий, маслалат дора нанас. Да ма ватларг, хлокхунна йисина хилла-кх и ерриге а ирхеш. Глора а дайна, еалара а

яхана, голаш тлехъ, текхаш, хьалгерта оцу чаккхе йоцчу ирхонах. Хъалахъаьжча, анайист бен гуш хлума а дац.

Бакъболчу безамна хъакъ хила веза, зуда хуьлда иза, я стаг. Нагахъ санна оцу сирлачу,

цѐначу безамна и хьакъ вацахь, къайле йина, гѐнна дѐдилла деза безамна комаърша дог, дѐаса а ца даржош. Аймани безам бовза ца кхиънехъ а, иза мухачу кепехъ, суъртахъ хила беза хаъа цунна. Шен ден-ненан вовшашца болчу оцу бакъболчу безаман йовхонехъ кхиъна стом бу иза – цу шиннан ерриге марзо, цѐна дог-ойла шега хуьйдина.

Ишттачу безаман хѐлаваэхъ Аймани кхийна ца хиллехъ, безаме са а туьйсур дацара, я шен кхолламна оццул дегабаам а хир бацара. Ден цахъ сийлахъ-деза хеттарг марзахойн доьзалехъ иштта лорура.

Дуьххьарлера доьзалхо дуьненчу ваьлча дахарна кхин лехам а, лалашо а карийра Айманина. Шен гѐйгѐла дѐа а теттина, хѐнца а диэзар эцаза йолу деган, ойланан хазна доьзалхочунна дѐакховдийра.

Хѐкху хѐьттинчу боданан йозаллина тѐе чиркхаш а дѐабайина. Аймани сема ладоьгѐна ю арахъ мел долучу татане. Хѐусамда цѐа ваза кхо де-буьйса даьлла. Дуьненан синкъерамна араваьлла ву иза. Делахъ а, сахъийзадо зудчо – хуьлу олий ца хуьлу, цунна цхъа хѐума хилахъ, кхуьнан доьзалан сий хир дац. Мухха велахъ а, берийн да ву иза.

Берхѐитта шо ду и шиъ хѐкху цѐийнан дукъ гихъ схьадогѐлу. Айманис лерина луьсту шен дахаран хѐора агѐло. Ерриге а беса ю тептаран агѐонаш, цхъа а яц воккхаверан лар йитина. Дегаѐийжамаш, хьешна сатийсамаш, дегаѐйовхонаш. Ур-атталла, ирсан зѐийдиг тесна меттиг а бац.

Аймани хѐнца инзаръюьйлу шаьшшиннан дахаран некъ кхин ца хѐдаш хѐкху хѐне схьакхачабаларх. Латта а, стигал а санна, вовшехкъаьста ши адам – шайн-шайн амалшца, дуьненехъежарца. «Зуда а, майра а, цхъаъ вукхунах тарлой, дѐанисло», – олу. Иза бакъ дац. Аймани цхъаннех таръяла а ца оьшу – иза цуьнан дас-нанас хила ма-еззара ѐамийна дахарна гѐатта а, эшначохъ ѐжалла тѐэца а. Дала ма-бохху хила. Шегахъ собар а, доьналла а алссам хиларна, некъана юьстах ца лѐлхаш, хѐара дахаран беза мохъ хѐкху хѐне схьатекхабелла цуьнга.

Хѐусамдас шен хъаьшна кхоллам а, дина халахетарш а, даг чохъ латоза йисина безаман цѐе а – шадерриге а гечдийр дара Айманис, цуьнгара цхъа хазахетар хилахъара.

Цийнда ца моссазза вогу, оцу дегайовхонца неларехь цунна дуьхьлайолу иза. Дукха яхъеллачу набарна луьллу безам а гатта тарлора – дукха хлума а ма ца оьшу даг чохь безаман це кхарсто а, я иза клур боцуш яйа.

Дийшинчу берийн набаран сур буьйсанан боданах длаийна. Хинцца латийначу чиркхаша, цкъа а ца хилча санна, эkkхийра бода.

Аймани, хьала а глаттина, берашна те а хлуттуш, царна дайн куьг а хьокхуш, юргланаш тодеш, чекхийолу.

– Мама, хьо юьжуш ма яц? – схьахеза, вуьрхитта шаре ваьллачу воккхаволчу клентан аз.

– Наб а ма ца кхета суна-м, Халид...

Машенан сигнал а хезна, араяла сихъелира Аймани.

– Ас длайоьллу неI, – тохавелира клант.

– Хлан-хла, хьо вижий Ie, со ер ю ара. – Клантана шен да маларх кхетта ган ца лаьа нанна.

Маларх кхетта ца Iаш, къаьркъанна чохь нека дича санна ву хлусамда. Хаттах юьзна бедарш, Iеттийна муьста хьожа, багахь деш цхьа гIам-гIим.

– Ма дика ду хьо ца веана, – хазахетарца, доггаха йистхилира Аймани.

– Сахъийзош яра хьо? – кlorшаме хаъттира вукхо.

– Яра дера-кх. Хьо саготту цахиларх, хьуна сагатдеш Iаш хьан доьзал ма бу.

ХIара буйса а дIаяха, амма Айманина юха а шена йисна хIара дог огу цхьалла. Да велла йисарг!

Сатоссуш гIаьттина, хIусамден бедарш цIан а йина, иза юха а балха вахийта кечвира зудчо. ХIинца Iуьйрана маларх меттавеача, ша лелийнчунна дохко а ваьлла, шен доьзалца адамех вист а хилла, кхечу кепехь гойтур вац-те бохуш, гIийла дегайовхо а яра коьрте хьийзаш. Амма и дегайовхо хаьрццина дIаяхийтира дехьачуьра схьадеанчу майрачуьн моханечу цIогIано:

– Хезий хьуна, схьагучуялал!

– ХIун хилла?

– ХIара сан ахча хьан хьедина? – цхьа туп ахча зудчунна меракIел Iуьйхьира цо.

– Ас эцна.

– Хьан еллера хьуна и бакъо?

– Хьо кхин цIа воглург а ца хилла, оцу тIера цхьа пхи бIе сом а эцна, базарахь берашна юург ийцира ас. – Аймани тахана дуьххьара бен а доцуш, догдиллина, хьоьжу цийнден бIаьргаш чу. Цу чохь гуш йовхо я цхьа а тайпа шега шовкъ хилийта, нур а дац. Деккъа бух боцу Iин.

Зуда иштта шена дуьхьал хьажар ца тайна стаг, кхин а хецавелира. Амма цо етта бага хезаш яцара Аймани. Хьажар майрачунна тӀехь сецнехь а, чекх са гуш санна, иза гуш а вацара цунна. Сийсара шен хиллачу сатийсаман ойла йора. И дерриге а хьехочохь а дац. Иза дӀадели. ХӀара елча а, хуур доцург ву. Дов а стенна тӀехула ду – доьзална хьажийначу цхьа декъазчу пхи бӀе соьмана тӀера.

– Дерриге а доьркина делара ас иза, – ша-шега луйш санна, чурьа аз делира догдоьхначу зудчун.

– ХӀу-у-у? – тӀеволавелира важа, ши бӀаьрг чурьча а бахийтина. – ХӀун элира ахь?

– Дерриге а дохка дезаш хиллера, – паргглат юха а йистхилира Аймани. – Сайн дегӀанна там лаха ара ца яьллера со-м, хьан доьзална кхача тарбан яханера. Цу тӀе, са а тасале, мохь ма хьекха, бераш кхерор ду ахь. – Иза а аьлла, хӀара дӀайоьрззушехь, белш вон схьа ерзош, хӀусамда хӀокхунна тоха айина куьг, неларехь гучуваьллачу Халида сацийра.

– ДӀахеца сан куьг! – кӀанта йинчу дуьхьалоно кхин а карзахваьккхира, дарвелла да.

Амма Халид меттах а ца велира. Тахана дуьхьара дена дуьхьало еш, ден а, кӀентан а юкӀаметтигаллин доза талхош ша яьккхинчу гӀулчо вахьийнера иза.

ХӀинца Айманин хьекӀалх доьзна ду хӀара хӀоьттина чолхе хьал. Ша шен дегӀан да а йоцуш, ийманехь доьзал кхио гӀерташ хӀокхо берхӀитта шарахь йоьттина гӀала харца гергаяханера. Нагахь санна дена а, доьзалхочунна а юкӀа эвхьазло йолахь, нанас шен доьзал кхеташ-кхиорехь хьегна къа, «хӀуп» аьлла, даран кхерам теснера. Даиманна санна, тохар шена тӀелаца дийзира ненан.

– КӀант, хьо юкӀа ма гӀерта, – дегочу озаца йистхилира Аймани. – Шун да нийса луйш ву. Сан бехк бу шаберриг а. Суна догӀуш айбина куьг ду иза.

Халид вист а ца хуьлуш, дена букъ а тухуш, юьстахвелира. Аймани ша хӀинцца дена а, кӀантана а юкъара юхатоьхначу галморзахаллех доккха садаккха а ца кхиира – кӀанта нанна тоха айбина куьг маьрша дитинчу секундехъ хъажийнначу дӀакхечира.

КӀоршаме тоьхначу тӀарано зудчун юьхъ тӀехъ чудиссинчу пӀелгийн хьоькхнаш а хӀиттош, цӀен лар йитира. Зудчун юьхъах цӀе елира. Ма хӀара цӀе яцара цо шен сатийсамашкахъ ларйинарг! Даг чохъ безаман цӀе яра.

Аймани цӀехъяна гӀадъяхана, елаелира.

Зуда йоьлура шен кхолламах а, шен эрна хи чу тийсинчу шерех а, шен пусур ца хиллачу оьздангаллийн синхаамех а, хӀордах тарбан сатийсинчу безамах а. Иза йоьлура. Ша оццул дахаро кӀуркӀамане хьийзаярх шех дӀакъастаза йисинчу цӀеначу ойланаша елайора иза. Безаман хӀордана дуьхъал кхин а нуьцкъалниг хиллера – цабезаман хӀорд, шен боьхачу тулгӀешца дерриге а цӀенаниг, сийлахъниг дӀахьокхур долуш.

Зудчун елар ца тайначу майрачо тоьхначу тӀарано кхин а кӀажъяхийтира Аймани. Дагаяьхкира, шен сийсара хилла цӀена ойланаш, сатийсамаш, дегайовхонаш.

Аймани йоьлура хӀокху шен ирс дайна дахделлачу дахарехъ ша баьхначу кегийчу толамех а, дийлийтинчу гӀалатех а, кхочушхилла ца боьгӀначу сатийсамах а, дисинчу дахаран, кхин башха хийцам а боцуш, чекхдала тарлучу.

Айманина елха а ца хаьа. Цо шена дихкинера кхолламна леткъамаш бан а, ца хиллачу ирсана бӀаьрхиш лиэшадан а. Кийрахъ къуьйлура гӀайгӀа-бала. Къурдаш а деш, юхайизи, дуьра бӀаьрхиш, гаттбеллачу кийрахъ хораман хӀорд хилла, хьере гӀергӀа.

Цкъа мукъане а доггаха елхалахъара, ницкъ хилла кийра паргӀатбер бара. Амма охьалана кечделла бӀаьрхиш, шелонехъ доллучу шагатӀулган дагах кхетий, гӀорадой, кийрахъ совцу.

Беллачу сатийсамашна доьгӀна гӀайракхан чурт хилла Айманин экамечу дагах.

Дагийначу дахарх чим хилла. Безачийн, гергарчийн бӀаьра а хьӀожуш, сагӀийна дала дижийтина дог. Юьхьанца ден-ненан, тӀаккха берийн бӀаьра а хьӀожуш. ТкӀа Айманин бӀаьра хьажа цхьа а ца вели. Шен синан цхьацца агӀо дӀакхийдо дийзи. Юхадерзар а доцуш.

Кхин елар ца сацалуш, дӀахьажаеллачу зудчунна пенах кхозучу куьзган чохь шен сурт гира. ХӀара йӀолуш елахь а, бӀаьргаш чохь гӀайгӀане марха йисина. Иза ша-шен бӀаьра хьажа езаш хиллера, жимма шен дог а кхоош, шена хьакъдолчу ирсана буржалш а ца детташ. ХӀинца тӀаьхьа ду дохкойийлар а, юха керлачу кепехь дахаран агӀо йоло а.

Айманис бинчу дахаран некъан мах хадо ца хии хӀусамдена, доьзална хуур ду ала а хаац...

Цхьамма жима корта схьа а лоций, къинхетаме бӀаьргаш чу а хьӀожий , хьаж тӀе барт а боккхий, доггаха маракъовлу иза. Цецъяьллачу зудчун елар хедира.

– Мама! Ма елхяхьа! – лерехь кӀентан гӀийла аз хезира нанна.

Шен марахь дӀатийна нана, цо ша цкӀа мацах, бераллехь санна, меллаша тахкийра кӀанта. Ненан гӀорийна дог, жим-жима дасталуш, дешна ланадахара. Комаьршша охьахьаьлхинчу бӀаьрхиша паргӀатбаьккхира синтем байна кийра а.

ХӀан-хӀа, эрна ца хили Айманис бина дахаран некъ. ХӀокху дийнан дуьхьа, хӀара уггар а гӀорасиз йисинчохь, кӀентан марахь сина паргӀато карийначу минотан дуьхьа, юха изза дахаран некъ бан реза яра и.

Ирхе а чекхъер йолуш хиллера.

ХIара баьрхиш дуьххъара а, тIаьххъара а ду Айманин.

Цхьалла эккхош, керлачу дахарна гIатта ирсан дуьххъара зIийдиг хьалагIоьртира ненан даг чохь.